

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ШОСТА АФЕТ ГЫЗЫ АХУНДОВА

**МЕТОДИКА ОБОГАЩЕНИЯ РУССКОГО СЛОВАРНОГО
ЗАПАСА СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ 1-2 КУРСОВ
ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКОЙ
(на примере тюркизмов)**

**5801.01 – Теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания русского языка)**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по педагогике**

Баку – 2018

**Работа выполнена на кафедре русского языка и методики
его преподавания Бакинского славянского университета**

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор
Лейли Галиб гызы ВЕКИЛОВА

**Официальные
оппоненты:** доктор педагогических наук, профессор
Наиля Тофиг гызы ВЕЛИЕВА

доктор философии по педагогике, доцент
Гюльчин Хикмет гызы ГУЛУЗАДЕ

Ведущая организация: **Кафедра иностранных языков и
методики их преподавания
Азербайджанского государственного
педагогического университета**

Защита состоится «___» февраля 2018 года в ___ часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на соискание учёной степени доктора наук по филологии и доктора философии по филологии при Бакинском славянском университете по адресу: AZ 1014, г. Баку, ул. С.Рустама, 33

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ.

Автореферат разослан « ___ » января 2018 года

**Учёный секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071**

доктор наук по филологии,
доцент **Н.Ш.МАМЕДОВ**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. Процесс заимствования языками иноязычных лексических единиц (ЛЕ) происходил на протяжении всей истории контактирующих народов. Слова, переходящие из языка в язык, адаптируются по законам лексико-грамматической системы принявшего их языка и входят в словарный фонд этого языка так прочно, что, зачастую, их перестают воспринимать как заимствованные.

Известные ученые-лингвисты в своих работах неоднократно отмечали наличие в русском языке большого количества заимствованных ЛЕ, перешедших в него из романо-германских, финно-угорских, родственных славянских и, в особенности, из тюркских языков. Так, Н.Н.Поппе считал, что в русском языке около 2500 ЛЕ, считающихся тюркизмами (ориентализмами).

Русский язык является языком международного общения, актуальным для региона. Отсюда возникает необходимость для тюркоязычных студентов в овладении русским языком как средством международной коммуникации. Это диктует необходимость отбора и унификации русской лексики, которая поможет увеличению русского лексического запаса за счет заимствованных ЛЕ и ускорит выход в русскую речь у тюркоязычных студентов, изучающих русский язык как иностранный (РКИ).

Степень разработанности темы. Межъязыковые контакты общеисторического, социолингвистического и чисто лингвистического плана были предметом анализа таких филологов, как Н.А.Баскаков, Т.А.Бертагаев, И.Г.Добродомов, В.И.Лыткин, С.И.Ожегов, и др. В Азербайджане также проводились исследования контактов русского и азербайджанского языков в области компаративной лингвистики. Здесь можно назвать таких русистов, как Х.Т.Алекперова, Г.Н.Асланов, Л.Г.Векилова, И.Г.Гамидов, Ф.Г.Гусейнов, Г.Г.Мамедов, М.Г.Тагиев и др. Все исследования азербайджанских ученых касались того или иного конкретного языкового уровня: фонетики, морфологии, синтаксиса, фразеологии. Но, практически ни в одном исследовании не затрагивался вопрос роли и места заимствованных ЛЕ в процессе преподавания РКИ, чему и посвящено наше исследование и чем объясняется **выбор темы** данной работы.

Объектом исследования являются заимствованные русским языком на разных этапах истории ориентализмы и иноязычные слова, ко-

торые вошли в азербайджанский язык через русский, и зафиксированы в этимологических и двуязычных (русско-азербайджанских) словарях.

Предметом исследования являются лексические контакты русско-го и тюркских, в частности азербайджанского, языков и использование в процессе обучения русскому языку тюркоязычных студентов слов, общих для азербайджанского и русского языков –интернационализмов, и слов-ориентализмов, вошедших из тюркских языков в русский.

Целью диссертации является разработка оптимальной методики обогащения русского лексического запаса и развития навыков русской речи тюркоязычных студентов за счет использования при обучении РКИ заимствованных русским языком тюркизмов и иноязычных слов, знакомых азербайджанским обучающимся по родному языку.

Поставленная цель работы подсказала необходимость решения следующих **задач**:

1. На основании анализа ряда словарей¹ выявить наличие в русском языке ЛЕ – ориентализмов и интернационализмов, заимствованных из контактировавших с ним иноязыков.
2. Определить наличие в азербайджанском языке заимствованных ЛЕ (интернационализмов), общих по своему значению (а зачастую и по произношению) с ЛЕ русского языка.
3. Выявить частотность использования этих ЛЕ в современном русском языке и выделить из общего списка ЛЕ, обладающие большой частотностью, для включения их в учебные материалы, используемые для обучения русскому языку.
4. Установить наличие этих ЛЕ в Общем сертификационном лексическом минимуме по русскому языку как иностранному и в учебных пособиях по РКИ, используемых на занятиях в БСУ.
5. Разработать методику использования в процессе преподавания РКИ заимствованных ЛЕ для усвоения тюркоязычными студентами лексики и грамматики русского языка и для развития у них навыков речи на русском языке.

---

¹Azərbaycanca-rusca lüğət. İkinci nəşr. M.T.Tağıyev, İ.M.Aydınov, İ.M.Kərimov və b.; Red. M.T.Tağıyev və b.; BSU, 4 cilddə. Bakı: Şərq-Qərb, 2006; Rusca-Azərbaycanca lüğət. Altıncı nəşr. 3 cilddə. Ə.Ə.Orucovun redatəsi ilə. Bakı: Şərq-Qərb, 2005; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О.Н.Трубачева / Под ред. проф. Б.А.Ларина. 4 тома. М.: Прогресс, 1986.

6. Экспериментально проверить действенность выдвинутых методических рекомендаций.

Источниками и материалами для работы по теме исследования послужили азербайджанско-русские и русско-азербайджанские словари, этимологические словари, словари иностранных слов, труды филологов-лексикологов, тексты художественной литературы, рекомендуемые тюркоязычным студентам для чтения при изучении РКИ, и творческие письменные работы студентов БСУ.

Методы исследования. Традиционные методы описания лексики; сравнительно-сопоставительный метод; метод этимологического анализа и словообразовательный анализ заимствованных русским языком ЛЕ, отобранных для включения в лексический минимум при изучении РКИ.

Научная новизна работы состоит в следующем:

1. Из общего числа заимствованных русским языком лексем, ориентализмов и слов, вошедших в азербайджанский язык через русский, выделены те ЛЕ, которые имеют высокую частотность, а значит, должны в первую очередь войти в учебные материалы при обучении тюркоязычных студентов (азербайджанцев, турок и т. п.) РКИ.

2. Уточнены способы адаптации ЛЕ, заимствованных русским языком из тюркских, и ЛЕ, заимствованных азербайджанским языком через русский язык, в русской речи тюркоязычных студентов.

3. Разработаны методические рекомендации по вводу и закреплению заимствованных ЛЕ в памяти тюркоязычных студентов для использования этой лексики при коммуникации с русскоязычными собеседниками.

Теоретическая значимость работы заключается: 1) в уточнении списка тюркских заимствований в современном русском языке и в уточнении частотности их употребления; 2) в отборе иноязычных ЛЕ с высокой частотностью, вошедших в азербайджанский язык через русский; 3) в определении целесообразности наличия заимствованных ЛЕ, в частности, ориентализмов и интернационализмов, в текстах пособий по практическому курсу РКИ, используемых в БСУ при подготовке филологов.

Практическая значимость исследования заключается: 1) в возможности уточнения русского лексического минимума сертификационного уровня и увеличения объема базового лексического списка русских слов за счет ЛЕ, знакомых азербайджанским

учащимся по родному языку; 2) в определении методических приемов оптимизации обогащения русского словарного запаса тюркоязычных студентов за счет заимствованных русским языком ЛЕ (ориентализмов и интернационализмов); 3) в возможности создания русско-азербайджанских профессионально ориентированных учебных словарей заимствований; 4) данные, полученные в результате исследования, могут быть использованы преподавателями кафедр современного русского языка и общего языкознания.

Рабочая гипотеза исследования: В родном азербайджанском языке студентов имеется большое количество иноязычных слов, вошедших в него через русский и сохранивших свое первоначальное значение, а зачастую, и близкое к русскому произношение. В то же время, в русском языке имеется большое число заимствований (ориентализмов и интернационализмов). Корпус названных ЛЕ может служить основой для понимания текстов, используемых в качестве дидактического материала при обучении русскому языку тюркоязычных студентов, и для выработки навыков орфографически грамотного письма и верного произношения.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Тюркоязычные студенты имеют в лексическом запасе родного языка достаточно большое количество ЛЕ, заимствованных через русский язык, но воспринимают их как слова родного языка.

2. В то же время, в русском языке имеются ориентализмы и интернационализмы, известные студенту по родному языку, которые могут служить основой для восприятия и понимания смысла текста, читаемого на изучаемом языке, и при контактах с русскоязычным собеседником.

3. Работа над вводом и закреплением в памяти студентов заимствованной русским языком иноязычной лексики позволит обогатить русский словарный запас тюркоязычных студентов и поможет выработке речевых навыков на русском языке.

4. Результаты росписи ЛЕ, имеющих общую корневую составляющую в русском и азербайджанском языках, позволят определить словарный состав текстов, рекомендуемых обучающимся для чтения при изучении РКИ.

5. Полученные в результате работы данные по тюркским и интернациональным заимствованиям помогут при создании учебных двуязычных словарей и словарей заимствований и при определении

объема русского активного словарного запаса студентов-филологов, изучающих РКИ.

Апробация исследования. Диссертация выполнена и обсуждена на кафедре русского языка и методики его преподавания русского языка Бакинского славянского университета. Основные положения диссертации докладывались на научных конференциях, нашли свое отражение в публикациях автора в периодических изданиях и материалах конференций. Апробация выдвинутых методических положений производилась в процессе преподавания практического курса русского языка в группах I, II, III курсов педагогического, филологического и переводческого факультетов БСУ и в группах I, II курсов Азербайджанского университета туризма и менеджмента (АУТМ).

Структура работы. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы и приложений.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** обосновывается выбор темы и ее актуальность, определяются предмет, объект, цели и задачи работы, дается характеристика степени изученности темы в современной методике, указываются методы исследования, формулируются основные положения, выносимые на защиту, подчеркивается теоретическая и практическая значимость диссертации.

Первая глава – **«Психолингвистические основы преподавания лексики»** состоит из двух разделов. В первом разделе, называемом **«Психолого-дидактические основы обогащения русского словарного запаса тюркоязычных студентов»**, говорится о соотношении дидактики и методологии обучения, о связи частных методик, в частности, методики обучения иностранным языкам с психологией.

Анализируя работы современных дидактов, психологов, методистов, мы пришли к выводу, что современный билингв, изучая какой-либо иноязык, овладевает новой для него картиной мира, выходя на уровень восприятия этой картины через иноязычный тезаурус. При этом в сознании обучающихся происходит определенный процесс переключения мышления с базы родного языка на базу иностранного языка. Именно психология помогает методистам разобраться, в чем достоинства и недостатки используемых в практике обучения методических приемов.

Исходя из психолого-дидактических требований организации коммуникативно-направленного обучения иностранным языкам, можно установить три основных компонента общей методологии обучения: 1) лингвистический, объединяющий языковой и речевой компоненты; 2) психологический, включающий навыки и умения, помогающие пользоваться языком; 3) методический компонент, связанный с овладением приемами обучения².

Во втором разделе «**Место заимствованной лексики в словарном составе русского языка**», речь идет об особой логике развития каждого языка, решающей судьбу заимствованных слов, и об адаптации иноязычных слов в принявшем их языке. В первом и втором подразделах, называемых «**Заимствования из тюркских языков**» и «**Заимствования из романо-германских языков**» более подробно рассматриваются источники и пути проникновения в русский язык заимствованных ЛЕ. В первом подразделе анализируются ЛЕ, заимствованные из тюркских языков, а во втором подразделе подробно рассматриваются заимствования из романо-германских языков, а также из греческого и латыни, которые значительно обогатили русский язык. Многие иностранные слова настолько вживаются в принимающий язык, что происходит адаптация слова по русским нормам. Примером этому могут служить русские слова *фольклор, цемент, алый, башня, регион, жилет, костюм, люстра, мебель, сервиз, технология, вирус, донор, кредит, пилот, мода, синоним, карандаш, сундук, базар, деньги, изюм, казна, грамматика, декан, жилет, пальто, абзац, проблема, фантастика, лифт*, и мн. др.

В процессе работы над диссертацией проводилась роспись: а) тюркизмов (ориентализмов) из этимологических словарей; б) интернационализмов, перешедших в азербайджанский через русский, из азербайджанско-русских и русско-азербайджанских словарей. Роспись была произведена с целью отбора наиболее частотных ЛЕ, для использования их при создании дидактических пособий, в которых заимствованные ориентализмы и употребляемые в азербайджанском языке интернационализмы, вошедшие в азербайджанский через русский, помогут пониманию читаемых текстов и за-

---

² Методика обучения английскому языку на начальном этапе обучения / Под ред. Г.В.Роговой. М., 1982.

даваемых упражнений, направленных на обогащение русского словарного запаса тюркоязычных студентов, изучающих русский язык.

В третьем разделе **«Принципы и методы отбора заимствованных ЛЕ, используемых как материал при обучении РКИ»**, речь идет о различных лингвометодических способах и педагогических приемах, использованных в ходе проведения данного исследования, о результатах анализа ряда лексических единиц, заимствованных азербайджанским языком из русского и через русский язык, и ориентализмов, вошедших в русский язык из азербайджанского. Это было сделано для определения объема и конкретного содержания лексической базы, используемой в процессе преподавания РКИ в тюркоязычной аудитории. Нами была выполнена роспись из ряда словарей, в результате которой был получен список ЛЕ, из которого мы исключили ряд слов, вышедших из употребления, а из полученного в итоге списка ЛЕ были выбраны слова с частотностью больше 10. Полученные данные позволили составить единый список слов, общих для русского и азербайджанского языков, служащих в качестве лексической базы для построения упражнений и для отбора и методической обработки учебных материалов для чтения. Был составлен список основных тем/ситуаций (общим количеством 12) и все заимствованные, общие для русского и азербайджанского языков слова были расписаны по этим темам (список ЛЕ дан в качестве приложения к диссертации). Полученные ситуативно-тематические списки могут быть приняты за базовые при отборе и создании учебных текстов.

В выводах по первой главе обобщается гипотеза о возможности обогащения словарного запаса тюркоязычных студентов изучающих РКИ, с помощью использования заимствованных русским языком тюркизмов и интернациональных ЛЕ в качестве дидактического материала, а также работа, проделанная в этом направлении.

Вторая глава **«Методические рекомендации по вводу и закреплению в памяти тюркоязычных студентов, заимствованных русским языком ориентализмов и вошедших в азербайджанский язык интернационализмов»** посвящена научно-методическим основам ввода и закрепления ЛЕ в памяти обучающихся. Изучение лексики в процессе занятий иноязыком – это осознание и усвоение имеющихся между словами данного языка различных связей – грамматических, семантических и прочих.

Мы считаем, что чтение любого учебного текста должно пред-

варяться лексической работой, которая базируется на семантизации новых ЛЕ и повторении усвоенных ранее. Способ семантизации должен выбираться в зависимости от значимости вводимого слова для целей коммуникации.

В первом разделе второй главы **«Программные требования по обучению тюркоязычных студентов русской лексике»**, нами проанализированы все программы, по которым работают преподаватели практического курса русского языка на всех кафедрах БСУ, где преподается РКИ. Чтобы определить наличие заимствованной лексики – ориентализмов и слов общего лексического фонда в текстах, предлагаемых на уроках русского языка, мы проанализировали также пособия, которые сотрудники кафедр практического курса русского языка используют на своих занятиях со студентами разных факультетов БСУ. Так как студенты БСУ, в основном, абитуриенты школ, где далеко не всегда преподается русский язык как иностранный то, по нашему мнению, с ними следует работать по отдельным программам: по программе, назовем ее «А» – со студентами, занимавшимися русским языком в период школьного обучения или прошедшими обучение над подфаке и, соответственно, имеющими тот или иной запас русских ЛЕ; по программе «В» – со студентами, окончившими школы, в которых русский язык не преподавался вовсе, и сразу поступившими в вуз, не пройдя обучение на подготовительном отделении; по программе «С» – с иностранными гражданами.

Эти программы должны содержать требования к навыкам и умениям владения русской речью, обязательный список русских ЛЕ, которые студенты должны получить в каждом семестре, и научиться употреблять их правильно и грамотно в устной и письменной речи.

Во втором разделе второй главы **«Место и роль общих для азербайджанского и русского языков ЛЕ в обучении тюркоязычных студентов РКИ»** мы рассмотрели различные методы обучения языкам и рекомендации по вводу и закреплению лексики изучаемого языка.

В построении нашей методической концепции существенную роль играет соотношение систем родного – тюркского (азербайджанского) и изучаемого (русского) языков. В процессе занятий русским языком студенты-азербайджанцы испытывают влияние родного языка. Интерференция наблюдается и на уровне грамматики, и на уровне орфоэпии, и на уровне лексики – обрусевшее заимствованное слово, знакомое студенту из родного языка, произносится и

согласуется в русской речи по привычным законам родного языка.

Тюркские ЛЕ, вошедшие в русский язык, и слова, заимствованные азербайджанским языком через русский, с которыми студенты встречаются при чтении русского текста или в своем основном значении и форме, или подвергшиеся законам русского словообразования и словоизменения, могут быть поняты ими и могут помочь понять смысл всей читаемой фразы. Это можно рассматривать как проявление транспозиции на лексико-семантическом уровне.

В практике учебной работы по обогащению русского лексического запаса тюркоязычных студентов заимствованными словами - ориентализмами и интернационализмами большое место должны занять упражнения, направленные на понимание/ восприятие/ запоминание ЛЕ, которые могут быть связаны с тем или иным заимствованным русским словом, знакомым студентам.

Например:

- Объяснить значения выделенных в тексте слов;
- Подобрать к данным словам (существительным) определения.
- Составить с данными ниже заимствованными словами словосочетания /предложения.
- Выписать из текста заимствованные ЛЕ и сопоставить их написание (а можно и значение) на родном и русском языке.
- Составить текст, используя данные ниже слова, знакомые по родному языку.

Среди упражнений разрабатываемой системы мы используем задания:

- на анализ лексики предложенного текста;
- на анализ структуры текста;
- на анализ содержания предложенного для чтения текста;
- на составление плана (того, или иного вида);
- на создание текста (диалога/монолога) с использованием предлагаемой лексики;
- на пересказ прочитанного/услышанного;
- на создание/написание текста типа «описание виденного»;
- на создание/написание текста типа «рассуждение на заданную тему».

Для развития вербальной памяти могут быть использованы такие задания:

- слушайте и повторяйте данные предложения (их объем посте-

пенно увеличивается);

- слушайте данные предложения и при произношении каждого добавляйте к нему связанные с ними по теме слова;

- прочтите/спишите ряд слов и определите, какое из них не связано с заданной темой («лишнее» слово не только по теме, но и по грамматической форме, и по словообразовательной модели);

- перескажите прослушанный /прочитанный текст;

- вспомните 5-6 интернационализмов и составьте словосочетания/предложения с этими словами;

Для развития антиципации студенты должны выполнять такие задания:

- прочтите данный текст (на время);

- определите тему данного текста;

- отберите из текста и запишите слова, относящиеся к заданной теме;

- восстановите пропущенные в тексте слова;

- озаглавьте текст;

- завершите данный микротекст/предложение;

- поберите слова, которые могут быть использованы в тексте, озаглавленном так: ...

- прочтите/запишите заголовок и составьте текст, содержание которого отвечает заголовку;

Система упражнений строится нами так, что речевые навыки формируются поэтапно:

- этап введения материала: введение ЛЕ, осознание их формы, значения, особенностей употребления в речи;

- этап первичного закрепления материала: выполняются упражнения, которые требуют применения вводимых ЛЕ в различных формах при построении словосочетаний, микротекстов и текстов;

- этап автоматизации навыка: многократное применение изучаемого лексического материала в процессе речевых действий, сначала в первично предъявленной форме, а затем в различных вариантах;

- этап совершенствования навыка: различные задания, на использование заимствованных ЛЕ в диалогах и монологах.

Система рекомендуемых нами упражнений может быть представлена в виде общей схемы, которая содержит конкретные микросистемы заданий, направленных на усвоение отдельных аспектов языка. Схема может иметь следующий вид:

Упражнения на ввод инолексем	Упражнения на закрепление инолексем	Упражнения на использование инолексем в построении текстов	Контрольные задания на определение уровня активизации инолексем
<p>1. Чтение и запись заимствованных ЛЕ.</p> <p>2. Выборка из текста заимствованных русским языком ЛЕ.</p> <p>3. Перевод словосочетаний с языка источника (тюркский) на русский (для тюркоязычных студентов).</p> <p>4. Запись на скорость знакомых ЛЕ, заимствованных русским языком и через него вошедших в азербайджанский.</p> <p>5. Запись словосочетаний и предложений с заимствованными русским языком ориентализмами под диктовку с дальнейшей самостоятельной проверкой орфографии (с электронной доски.)</p> <p>6. Задания типа: а) Спишите словосочетания, расставьте ударения (типа: плачу от радости – плачу деньги). б) Прочтите рус-</p>	<p>1. Чтение текстов и выборка из них заимствованной лексики.</p> <p>2. Разделение потока слов на отдельные тематически обусловленные группы.</p> <p>3. Выделение в каждой полученной группе тех слов, которые обозначают общее для них (родовое) понятие.</p> <p>4. Подбор к словам синонимов и антонимов.</p> <p>5. Выборка из текста метафор, объяснение их значений.</p> <p>6. Разбор текстов разного стиля, выделение в них заимствованных слов, определение их источника.</p> <p>7. Запись по памяти русских заимствованных слов, составление с ними словосочетаний.</p> <p>8. Задания типа: а) Подберите к данным словам определения.</p>	<p>1. Конструирование предложений с использованием заданных словосочетаний или слов.</p> <p>2. Конструирование предложений на заданную тему.</p> <p>3. Конструирование текста на заданную тему с использованием данных слов и словосочетаний.</p> <p>4. Построение текста в газетно-публицистическом стиле с использованием заданных инослов (англицизмы, американизмы).</p> <p>5. Построение текста в форме: а) описания – с использованием тюркизмов; б) повествования – с использованием интернационализмов; в) рассуждения – с использованием заимствований из романо-германских языков.</p> <p>6. Задания типа: а) Разыграйте ситуацию, используя предложенный вам набор инослов -тюркизмов,</p>	<p>1. Выполнение контрольных работ.</p> <p>2. Поэтапное тестирование.</p> <p>3. Выполнение творческих работ.</p>

<p>ский текст и выделите в нем знакомые заимствованные ЛЕ.</p> <p>в) Прочтите русский текст и выделите из него заимствованные и многозначные слова.</p> <p>7. Задания типа:</p> <p>а) Выпишите из газетной статьи, в которой есть интернационализмы, предложения с конструкцией: -Что есть что. -Что состоит/делается из чего. -Что имеет сходство с чем.</p> <p>б) Перескажите прочитанный текст по плану.</p> <p>в) Разыграйте заданную ситуацию, используя предложенные слова.</p> <p>г) Найдите в родном языке эквиваленты данных русских фразеологизмов.</p>	<p>б) Используя данные инослова (оринтализмы), составьте предложения с конструкцией: -Что имеет сходство с чем. -Что зависит от чего. -Что используется для чего.</p> <p>в) Разделите текст на логически завершённые части. Озаглавьте их.</p> <p>г) Составьте план прочитанного текста: - Вопросный. - Сложный.</p> <p>д) Подберите к данным фразеологизмам (на тюркском языке) русские эквиваленты.</p>	<p>-интернационализмов, -иных заимствований.</p> <p>б) Подберите пары антонимов, используя ориентализмы.</p> <p>в) Расскажите об образовании омонимов, приведите примеры.</p> <p>г) Подберите синонимы к данным словам и объясните их стилистическую разницу.</p> <p>д) Постройте текст в форме рассуждения на тему, предложенную вашим товарищем.</p> <p>е) Сформулируйте какое-нибудь научное положение по русской грамматике и докажите его достоверность.</p> <p>ж) Прочтите текст. Кратко, в виде тезисов изложите его содержание. Определите, в каком стиле он написан.</p>	
---	---	---	--

Все рекомендуемые нами упражнения имеют целью не только обогащение словарного запаса, но и развитие навыков русской речи. В качестве материалов упражнений мы рекомендуем тексты из пособий, подготовленных сотрудниками БСУ, и из произведений художественной литературы, в лексике которых имеются ориентализмы и интернационализмы.

В третьем разделе второй главы «**Описание эксперимента, проведенного по теме исследования**» описывается апробация рекомендаций, предлагаемых нами для улучшения практики преподавания РКИ. Апробация была произведена в форме педагогического экспе-

римента, который проводился в три этапа. Первый этап – констатирующий уровень знакомства студентов-первокурсников с русским языком. Второй этап – обучающий – этап использования предлагаемых методических приемов и разработанной нами системы упражнений. Третий этап – контрольный – этап проверки действенности предлагаемых нами методических рекомендаций.

Эксперимент намечалось проводить: 1) методом наблюдений; 2) методом активного вмешательства в ход учебного процесса; 3) методом статистического контроля результатов проверки знаний.

Местом проведения и участниками эксперимента были намечены три группы тюркоязычных студентов I и II курсов БСУ и три группы I и II курсов АУТМ.

До начала проверки действенности предлагаемых методических рекомендаций в группах, отобранных для проведения активного вмешательства в учебный процесс, был проведен анкетный опрос.

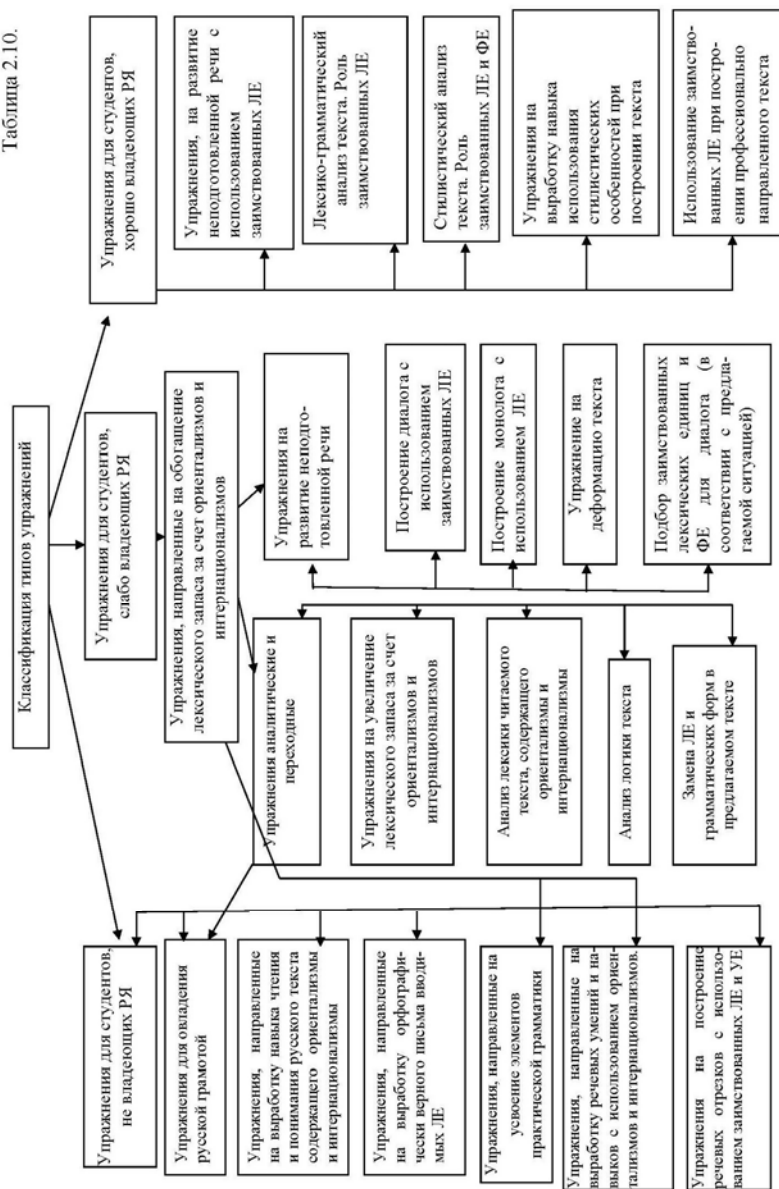
В соответствии с результатами анкетирования нами готовились конкретные задания для отдельных групп студентов: 1) Для студентов, не изучавших в школе русского языка; 2) Для студентов, слабо знающих русский язык; 3) Для студентов, окончивших школу на русском языке.

Анализ результатов проверки контрольных заданий дал основание для следующих рекомендаций: 1) Часть студентов должны начинать изучение русского языка с азбуки; 2) На каждом занятии следует уделять внимание орфоэпии и орфографии; 3) Обогащение запаса русских слов за счет ЛЕ, заимствованных русским языком (ориентализмов и интернационализмов), может облегчить тюркоязычным студентам овладение навыками русской речи; 4) Студенты, изучавшие русский язык до поступления в БСУ (факультет русской филологии), в определенной степени владеют русским разговорным языком и имеют некоторые знания по русской грамматике и орфографии. В их русский словарный запас должны быть введены грамматические и литературоведческие термины, интернационализмы и ориентализмы с высокой частотностью.

Студенты, поступившие на педфак, а также на факультет азербайджанской филологии БСУ и в АУТМ, чаще всего практически не изучали русский язык до поступления в вуз, и поэтому им следует дать необходимый и достаточный запас русской лексики и навыков русской речи.

Мы считаем необходимым давать различные системы упражнений для студентов разных факультетов, в разной степени «знакомых» с русским языком.

Таблица 2.10.

Нами была отобрана русская лексика, которая должна войти в число ЛЕ, обязательных для усвоения, и подобран дидактический материал для упражнений и занятий в экспериментальных группах.

Всю выписанную из ряда словарей заимствованную лексику общую для азербайджанского и русского языков (ориентализмы и интернационализмы), мы расписали по ситуативно-тематическим группам. В каждой полученной группе были выделены ЛЕ с высокой частотностью употребления, которые были использованы нами как дидактический материал для заданий в разрабатываемой системе упражнений. Результаты выполненных заданий и проведенных наблюдений подтвердили наше мнение о том, что студенты БСУ, даже владеющие в той или иной степени русским языком, нуждаются в работе по обогащению русского словарного запаса и в развитии навыков русской устной и письменной речи.

II этапом было проведение обучающего эксперимента, т.е. проведение занятий по практическому курсу русского языка по разработанной нами методике обогащения русского словарного запаса ЛЕ, заимствованными русским языком (ориентализмами и интернационализмами). Студентам экспериментальных групп давались задания и упражнения, целью которых было усвоение (закрепление в памяти) способов изменения грамматических форм, заимствованных ЛЕ при введении их в речь. Анализ полученных результатов позволил выяснить, что усвоено из намеченного для усвоения, а что требует дополнительной работы.

III этап. В конце II семестра студенты и контрольных, и экспериментальных подгрупп проходили проверку знания программного материала I семестра по одинаковым заданиям.

Итоги обучающего этапа эксперимента по каждому типу задания фиксировались и заносились в таблицы, которые имели такой вид:

% студентов, справившихся с заданиями	Перевод слов на азербайджанский язык (20 слов)		Перевод слов на русский язык (20 слов)		Запись слов по памяти (25 слов)		Запись слов и словосочетаний под диктовку (15 слов)	
	Полностью	Частично	Полностью	Частично	Полностью	Частично	Полностью	Частично
Экспериментальная группа, курс I, факультет Транспорт и сервис АУТМ	80%	20%	76%	24%	62%	38%	100%	-
Контрольная группа, курс I, факультет Транспорт и сервис АУТМ	60%	40%	52%	48%	34%	66%	54%	46%

Анализ полученных результатов дал основание для следующих выводов:

1. В экспериментальных группах объем активного словарного запаса студентов увеличился по сравнению с активным словарным запасом студентов контрольных групп в 1.5 – 2 раза.

2. В ответах на вопросы по прочитанным текстам студенты экспериментальных групп строили более длинные предложения и использовали в них больше слов из списка общего словарного фонда.

3. Студенты контрольных групп допустили больше ошибок в образовании грамматических форм слов, выполняя упражнения третьего типа.

4. Студенты экспериментальных и контрольных групп, выполняя задания второго типа, допустили большое количество орфографических ошибок и ошибок на согласование и управление. Поэтому мы пришли к выводу, что в дальнейшем следует уделить больше внимания самостоятельным упражнениям на построение словосочетаний, микротекстов и текстов, различных по стилю.

В выводах по второй главе подводятся итоги проведенного эксперимента. Анализ действующих на факультетах БСУ учебных программ по практическому курсу РКИ показал, что, при многих положительных качествах, все программы практически ориентированы на изучение русской грамматики, а не на развитие навыков и умений русской речи.

Анализ лексики пособий, используемых в процессе преподавания РКИ в БСУ и АУТМ, показал, что составители пособий не имеют единого, обязательного списка ЛЕ.

Проводившиеся со студентами БСУ и АУТМ беседы, тестовый контроль и выполнение ими контрольных заданий показали, что усвоение новой русской лексики и развитие навыков русской речи может облегчить опора в процессе учебы на ЛЕ, общие для русского и родного (азербайджанского) языка.

В процессе эксперимента использовалась разработанная нами трехэтапная система упражнений, позволяющая: а) Вводить в словарь студентов новые русские слова в словосочетаниях со знакомыми азербайджаноязычным студентам ориентализмами и интернационализмами; б) Вырабатывать навык построения ситуативно и тематически обусловленных предложений, и микротекстов на русском языке, опираясь на знакомые по родному языку ЛЕ; в) Отрабатывать умение построения русских текстов, используя знакомые по родному языку ЛЕ и словосочетания; г) Работать над развитием русских, а также профессиональных речевых умений и навыков, с использованием знакомых по родному языку ориентализмов и интернационализмов. Апробация предлагаемой системы упражнений в экспериментальных группах студентов БСУ и АУТМ и результаты контрольных проверок владения достаточным запасом русской лексики и владения русской речью студентами этих групп подтверждают ее эффективность.

В **Заключении** подводятся итоги исследования, в частности говорится о том, что нами была разработана и апробирована на практике система работы, направленная на повышение эффективности усвоения тюркоязычными студентами лексики русского языка и развитие у обучающихся навыков речи на русском языке. Так как хорошее владение любым иноязыком зависит от владения лексикой этого языка, то мы сочли необходимым определить методические приемы усвоения, расширения и обогащения русского лексического запаса студентов-азербайджанцев. Наличие общих слов – ориентализмов, заимствованных русским языком, «славянизмов», заимствованных азербайджанским языком, и интернационализмов, заимствованных как русским, так и азербайджанским языками и, соответственно, знакомых тюркоязычным студентам, мы приняли за основу для развития лексического запаса студентов-азербайджанцев, обучающихся русскому языку.

Соответственно, мы построили систему упражнений, направленных на расширение и обогащение русского лексического запаса тюркоязычных студентов с учетом принципов: а) Уровня знакомства тюркоязычных студентов с русским языком на начало занятий РКИ; б) поэтапного формирования коммуникативных навыков использования русской речи в различных ситуациях общения; в) формирования рецептивных и продуктивных навыков узнавания и употребления в речи синтактико-морфологических структур предложений различных типов.

При отборе ЛЕ, необходимых и достаточных для обеспечения выработки коммуникативных умений, мы опирались на наличие в памяти обучающихся запаса ЛЕ, «общих» для родного и изучаемого языков, которые легче воспринимаются и закрепляются в памяти.

При отборе необходимого и достаточного количества русских слов мы исходили из: 1) отбора ситуаций общения и 2) частотности использования заимствованных ЛЕ в тех или иных ситуациях общения (на основе частотности, указанной в словарях).

Этот список мы взяли за основу при отборе русского дидактического текстового материала, содержащего ЛЕ тюркского и ориентального, а также романо-германского происхождения, знакомые студентам по родному языку.

В соответствии с вышесказанным была построена трехступенчатая система лексико-грамматических упражнений, направленных на

развитие коммуникативных умений и навыков на русском языке в различных ситуациях общения. С помощью специальных заданий были выявлены формы и система переноса умений пользоваться русской заимствованной лексикой, знакомой по родному языку, на овладение умениями пользоваться этими ЛЕ в коммуникативных актах на русском языке. Была разработана и предложена серия заданий, направленных на построение ситуативно-обусловленных коммуникативных актов (текстов) с использованием заимствованных ЛЕ как базовых. Это помогло выработке речевых умений.

Проводившаяся на протяжении двух с половиной учебных лет экспериментальная проверка предлагаемых в диссертации методических рекомендаций подтвердила их действенность. Русская речь студентов экспериментальных групп стала богаче лексически, грамматически правильнее и стилистически оправданнее.

Основные положения диссертации нашли отражение в следующих публикациях автора:

1. Использование материалов прессы как дидактического материала // *Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri*. Bakı, BSU, 2011, №3, s.285-288.
2. Тюркизмы в системе заимствований русского языка // *Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri*. Bakı, BSU, 2011, №4 s.298-301.
3. Исторические пути проникновения тюркизмов в английский язык // *A.Zamanovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş "Müasir Azərbaycan filologiyası: axtarırlar, problemlər, prespektivlər"* Respublika elmi konfransı. Bakı: Elm və təhsil, 2011, s.760-766.
4. Обогащение русского лексического запаса студентов-азербайджанцев на занятиях по русскому языку как иностранному // *Ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri*. Bakı, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, 2014, s.204-207.
5. Заимствованная лексика как один из источников обогащения русского словарного запаса тюркоговорящих студентов // *Ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri*. Bakı, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, 2014, s.207-210.
6. Заимствованные ЛЕ как источник обогащения русского словарного запаса тюркоязычных студентов // *Azərbaycan Respublikası Təh-*

- sil nazirliyi. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransı. Bakı, 2015, II cild, s.222-225.
7. Влияние тюркских языков на развитие и обогащение словарного фонда русского языка // Xəbərlər. Azərbaycan müəllimlər institutu. Bakı, 2015, №3, s.78-84.
  8. Заимствования из славянских языков в составе лексики русского языка // Elmi əsərlər. İctimai-siyasi elmlər seriyası. Bakı, BSU, 2015, №1, s.163-169.
  9. Место заимствованной лексики в словарном составе русского языка // Межкультурные Коммуникации. Материалы научной конференции. Сухумский государственный университет, 2016, s. 83-88.
  10. Dil İlişkileri ve Alıntı Sözlər Üzerine // Gazi Türkiyat. Türkoloji Araştırmaları Dergisi. Gazi Üniversitesi, Ankara, 2016, s. 205-211.
  11. Психолого-дидактические основы обогащения русского словарного запаса тюркоязычных студентов // Молодёжь и наука: слово, текст, личность. Материалы III Международной молодёжной научно-практической конференции. Том 1. Ульяновск, 2016. s. 294-301.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

PÜSTƏ AFƏT qızı AXUNDOVA

**1-2-Cİ KURS TƏLƏBƏ-FİLOLOQLARIN
RUSCA LÜĞƏT EHTİYATININ XARİCİ DİLLİ LEKSİKA İLƏ
ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİ METODİKASI
(TÜRKİZMLƏRİN NÜMUNƏSİNDƏ)**

**5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(rus dilinin tədrisi metodikası)**

**Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

Bakı – 2018

**Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin
Rus dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir**

Elmi rəhbər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Leyli Qalib qızı VƏKİLOVA

Rəsmi opponetlər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Nailə Tofiq qızı VƏLİYEVƏ

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Gülçin Hikmət qızı QULUZADƏ

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Xarici dillər və onların tədrisi metodikası
kafedrası**

Müdafiə « ___ » fevral 2018-ci il saat ___-da Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S. Rüstəm küç., 33.

Dissertasiya ilə BSU-nun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « ___ » _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

**D.02.71 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi**

filologiya üzrə elmlər doktoru,
dosent **N.Ş.MƏMMƏDOV**

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Dillərin xarici dildən leksik vahidlər (LV) alma prosesi təmasda olan xalqların bütün tarixi boyunca baş vermişdir. Bir dildən o birinə keçən sözlər onları qəbul edən dilin leksik-qrammatik sisteminin qanunlarına uyğun adaptasiya olur və bu dilin lüğət fonduna elə möhkəm daxil olur ki, bəzən alınma sözlər kimi qəbul olunmur.

Tanınmış linqvist alimlər öz işlərində dəfələrlə rus dilində çoxlu sayda roman-german, fin-uqor, qohum slavyan və xüsusilə də türk dillərindən keçmiş alınma LV-lərin mövcud olmasını qeyd etmişlər. Belə ki, N.N.Poppe hesab edirdi ki, rus dilində türkizm (oriyentalizm) hesab olunan 2500-ə yaxın LV vardır.

Rus dili region üçün aktual olan beynəlxalq ünsiyyət dilidir. Buradan türkdilli tələbələrin rus dilini beynəlxalq kommunikasiya dili kimi mənim-səməsi ehtiyacı yaranır. Bu rus leksikasının seçilməsi və unifikasiyası zərurəti diktə edir, bu da alınma LV-lər hesabına rus leksik ehtiyatının artmasına və rus dilini xarici dil kimi (RXD) öyrənən türkdilli tələbələrin rus dilinə çıxışına kömək edəcək.

Mövzünün işlənmə dərəcəsi. Ümumi tarixi, sosiolinqvistik və təmiz linqvistik planda dillərarası təmaslar N.A.Baskakov, T.A.Bertaqayev, İ.Q.Dobrodomov, V.İ.Litkin, S.İ.Ojeqov və b. filoloqların analiz predmeti olmuşdur. Azərbaycanda həmçinin komparativ linqvistika sahəsində rus və Azərbaycan dillərinin təması üzərində tədqiqatlar aparılmışdır. Burada X.T.Ələkbərova, Q.N.Aslanov, L.Q.Vəkilova, İ.Q.Həmidov, F.Q.Hüseynov, Q.Q.Məmmədov, M.Q.Tağıyev və b. rusistlərin adını çəkmək olar. Azərbaycan alimlərinin bütün tədqiqatları bu və ya digər konkret dil sahəsinə aid idi: fonetika, morfolojiya, sintaksis, frazeologiya. Lakin demək olar ki, heç bir tədqiqatda RXD tədrisi prosesində alınma LV-lərin rolu və yeri məsələsinə toxunulmamışdır, bizim tədqiqatımız da buna həsr edilmiş və bu işin **mövzu seçimi** bununla izah olunur.

Tədqiqatın obyektini tarixin müxtəlif mərhələlərində rus dili tərəfindən alınan və rus dilindən Azərbaycan dilinə keçən, etimoloji və ikidilli (rusca-azərbaycanca) lüğətlərdə təsbit edilən oriyentalizmlər və xarici dillərdən alınma sözlərdir.

Tədqiqatın predmeti rus dilinin və türk dillərinin, əsasən də Azərbaycan dilinin leksik kontaktları və türkdilli tələbələrin rus dilini öyrənərkən Azərbaycan və rus dilləri üçün ümumi sözlərdən – beynəlmiləl sözlər-

dən və türk dillərindən rus dilinə keçmiş sözlərdən-orientalizmlərdən istifadə edilməsidir.

Dissertasiyanın məqsədi azərbaycanlı tələbələrə doğma dilindən tanış olan, rus dili tərəfindən alınma türkdillərin və xarici dilli sözlərin RXD öyrənilməsində istifadəsi hesabına türkdilli tələbələrin rus leksik ehtiyatının zənginləşdirilməsi və rusca nitq bacarıqlarının inkişafının optimal metodikasının işlənilib hazırlanmasıdır.

İşin qarşıya qoyulan məqsədi aşağıdakı **vəzifələrin** yerinə yetirilməsinin zəruriliyini müəyyən etdi:

1. Bir sıra lüğətlərin təhlili əsasında³ rus dilində onunla təmasda olan xarici dillərdən alınma LV-lərin – orientalizmlərin və beynəlmiləl sözlərin mövcudluğunu aşkar etmək.
2. Azərbaycan dilində öz mənasına görə (bəzən tələffüzünə görə də) rus dilinin LV-ləri ilə ümumi olan alınma LV-lərin (beynəlmiləl sözlərin) mövcudluğunu müəyyən etmək.
3. Həmin LV-lərin müasir rus dilində istifadə tezliyini müəyyən etmək və daha yüksək tezliyə malik olanları LV-lərin ümumi siyahısından seçərək rus dilinin öyrənilməsində istifadə olunan tədris materiallarına daxil etmək.
4. Rus dilinin xarici dil kimi Ümumi sertifikatlaşdırma leksik minimumunda və BSU-da dərslərdə istifadə olunan RXD üzrə tədris vəsaitlərində həmin LV-lərin mövcudluğunu müəyyən etmək.
5. Türkdilli tələbələrin rus dilinin leksika və qrammatikasını mənimsəməsinin effektivliyini artırmaq və onların rus dilində nitq bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədilə alınma LV-lərin istifadə metodikasını işləyib hazırlamaq.
6. İrəli sürülən metodiki tövsiyələrin təsirliliyini eksperimental şəkildə yoxlamaq.

Tədqiqatın mövzusu üzrə iş zamanı mənbələr və materiallar kimi azərbaycanca-rusca və rusca-azərbaycanca etimoloji lüğətlər, filoloq-leksikoloqların işləri, RXD öyrənilərkən türkdilli tələbələrə tövsiyə olunan

---

³ Azərbaycanca-rusca lüğət. İkinci nəşr. M.T.Tağıyev, İ.M.Aydınov, İ.M.Kərimov və b.; Red. M.T.Tağıyev və b.; BSU. 4 cildə. Bakı: Şərq-Qərb, 2006; Rusca-Azərbaycanca lüğət. Altıncı nəşr. 3 cildə. Ə.Ə.Orucovun redatəsi ilə. Bakı: Şərq-Qərb, 2005; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О.Н.Трубачева / Под ред. проф. Б.А.Ларина. 4 тома. М.: Прогресс, 1986.

bədii ədəbiyyat mətnləri və BSU tələbələrinin yaradıcı yazı işləri istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat metodları. Leksikanın təsvirinin ənənəvi metodları; müqayisəli-qarşılaşdırma metodu; etimoloji analiz metodu və RXD öyrənilərkən rus dilində leksik minimuma daxil edilmək üçün seçilmiş alınma LV-lərin sözdüzəldici analizi.

İşin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir: 1) Rus dili tərəfindən alınan leksemlərin, oriyentalizmlərin və Azərbaycan dilinə rus dili vasitəsilə daxil olan ümumi sözlərin arasından yüksək tezliyə malik olan LV-lər seçilmişdir, deməli, onlar türkdilli tələbələrin RXD öyrənməsində tədris materiallarına ilk növbədə daxil edilməlidir; 2) Türk dilindən rus dilinə keçən LV-lərin və rus dilindən Azərbaycan dilinə keçən LV-lərin türkdilli tələbələrin rusca nitqinə adaptasiyası üsulları dəqiqləşdirilmişdir; 3) Bu leksikanın rusdilli həmsöhbətlərlə kommunikasiya zamanı istifadəsi üçün alınma LV-lərin türkdilli tələbələrin yaddaşına daxil edilməsi və həkk edilməsi üzrə metodiki tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

İşin nəzəri əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: 1) müasir rus dilində türkcə alınmaların siyahısının dəqiqləşdirilməsi və onların istifadə tezliyinin müəyyən edilməsi; 2) Azərbaycan dilinə rus dili vasitəsilə daxil olmuş yüksək tezliyə malik xarici dilli LV-lərin seçilməsi; 3) BSU-da filoloqların hazırlanması zamanı RXD praktiki kursu üzrə istifadə olunan mətn vəsaitlərində alınma LV-lərin, əsasən də oriyentalizmlərin və beynəlmiləl sözlərin mövcudluğunun məqsədəuyğunluğunun müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: 1) sertifikatlaşdırma səviyyəli rus leksik minimumunun dəqiqləşdirilməsi və rus sözlərinin baza leksik siyahısının həcmində azərbaycanlı tələbələrə doğma dilindən tanınmış olan LV-lər hesabına artırılması imkanı; 2) rus dili tərəfindən alınma LV-lər (oriyentalizmlər və beynəlmiləl sözlər) hesabına türkdilli tələbələrin rusca lüğət ehtiyatlarının zənginləşdirilməsinin optimallaşdırılmasında metodiki üsulların müəyyən edilməsi; 3) rusca-türkcə və rusca-azərbaycanca alınma sözlərin tədris lüğətlərinin yaradılması imkanı; 4) tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar müasir rus dili və ümumi dilçilik kafedralarının müəllimləri tərəfindən istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın işçi hipotezi. Tələbələr üçün doğma olan Azərbaycan dilində rus dili vasitəsilə daxil olmuş və öz ilkin mənasını, çox vaxt da rus dilinə yaxın tələffüzünü saxlamış çoxsaylı xarici sözlər mövcuddur. Eyni zamanda rus dilində çoxlu sayda alınmalar (oriyentalizmlər və beynəlmiləl sözlər) mövcuddur. Adı çəkilən LV-lərin korpusu türkdilli tələbələrin rus

dilini öyrənməsi zamanı didaktik material kimi istifadə olunan mətnlərin başa düşülməsi və orfoqrafik düzgün yazı və düzgün tələffüz bacarıqlarının yaradılması üçün əsas ola bilər.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Türkdilli tələbələrin doğma dilə aid leksik ehtiyatlarında rus dilindən keçmiş xeyli miqdarda LV vardır, lakin onları doğma dilin sözləri kimi qavrayırlar.

2. Eyni zamanda, rus dilində tələbəyə doğma dilindən tanış olan oriyentalizmlər və beynəlmiləl sözlər mövcuddur, onlar öyrənilən dildə mətnləri oxuyarkən qavrayış və mənasının anlaşılması üçün, eləcə də rusdilli həmsöhbətlərlə rabitə zamanı əsas rolunu oynaya bilər.

3. Rus dili tərəfindən alınmış xarici leksikanın tələbələrin yaddaşına daxil edilməsi və həkk edilməsi üzərində iş türkdilli tələbələrin rusca lüğət ehtiyatını zənginləşdirməyə imkan yaradacaq və öyrənilən dildə nitq bacarıqlarının yaranmasına kömək edəcək.

4. Rus və Azərbaycan dillərində ümumi kök tərkibinə malik olan LV-lərin siyahıya alınmasının nəticəsi RXD öyrənərkən tələbələrə oxumaq üçün tövsiyə olunan mətnlərin lüğət tərkibini müəyyən etməyə imkan yaradacaq.

5. İşin nəticəsində türk və beynəlmiləl alınmalar üzrə əldə olunmuş məlumatlar ikidilli tədris lüğətlərinin və alınma sözlər lüğətinin yaradılmasında və RDX öyrənən tələbə-filoloqların rusca fəal lüğət ehtiyatının həcmnin müəyyən edilməsində köməklik edəcək.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Rus dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir və müzakirə olunmuşdur. Dissertasiyanın əsas müddəaları elmi konfranslarda məruzə edilmiş, müəllifin dərc olunduğu dövrü nəşrlərdə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır. İrəli sürülən metodiki müddəaların aprobasiyası BSU-nun pedaqogika, filologiya və tərcümə fakültələrində oxuyan I, II, III kurs qruplarında və Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin I, II kurs qruplarında rus dili üzrə praktiki kursun tədrisi prosesində yerinə yetirilmişdir.

İşin strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun seçimi və aktuallığı əsaslandırılır, işin predmeti, obyektı, məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir, mövzunun müasir metodikada öyrənilmə səviyyəsinin xarakteristikası verilir, tədqiqat metodları qeyd olunur, müdafiə üçün irəli sürülən əsas müddəalar formalaşdırılır, dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vurğulanır.

Birinci fəsil – «**Leksikanın tədrisinin psixolinqvistik əsasları**» iki bölmədən ibarətdir. «**Türkdilli tələbələrin rusca lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsinin psixoloji-didaktik əsasları**» adlanan birinci bölmədə tədrisin didaktika və metodologiyasının nisbətindən, xüsusi metodikaların əlaqəsindən, əsasən xarici dillərin öyrənilməsinin psixologiya ilə əlaqəsindən bəhs olunur.

Müasir didaktların, psixoloqların, metodistlərin işlərini təhlil edərkən biz bu nəticəyə gəldik ki, müasir bilinçv hər hansı bir xarici dili öyrənərkən onun üçün yeni olan dünya mənzərəsini mənimsəyir və bu mənzərənin xarici dilli tezaurus vasitəsilə qavranışı mərhələsinə keçir. Bu zaman tələbələrin şüurunda doğma dilin bazası ilə düşünməkdən xarici dil bazası ilə düşünməyə keçid prosesi baş verir. Məhz psixologiya tədris praktikasında istifadə olunan metodiki üsulların hansı üstünlüklərə və çatışmazlıqlara malik olduğunu araşdırmağa imkan verir.

Xarici dillərinin kommunikativ istiqamətlənmiş şəkildə öyrədilməsinin təşkilinə qoyulan psixoloji-didaktik tələblərdən irəli gələrək, tədrisin ümumi metodologiyasının üç əsas komponentini müəyyən etmək olar: 1) dil və nitq komponentlərini birləşdirən linqvistik; 2) dildən istifadəyə kömək edən bacarıq və qabiliyyətləri ehtiva edən psixoloji; 3) tədris üsullarının mənimsənilməsi ilə əlaqəli metodiki komponent⁴.

«**Alınma leksikanın rus dilinin lüğət tərkibində yeri**» adlanan ikinci bölmədə alınma sözlərin taleyini həll edən hər bir dilin inkişaf məntiqindən və xarici sözlərin qəbul edən dildə adaptasiyasından bəhs olunur. «**Türk dillərindən alınmalar**» və «**Roman-german dillərindən alınmalar**» adlanan birinci və ikinci altbölmələrdə alınma LV-lərin rus dilinə daxilolma mənbələri və yolları daha ətraflı nəzərdən keçirilir. Birinci altbölmədə türk dillərindən alınma LV-lər təhlil olunur, ikinci altbölmədə isə roman-german dillərindən, eləcə də yunan və latın dillərindən rus dilini

---

⁴ Методика обучения английскому языку на начальном этапе обучения / Под ред. Г.В.Роговой. М., 1982.

əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirən alınmalar ətraflı nəzərdən keçirilir. Bir çox xarici sözlər rus dilinin tərkibində o dərəcədə uyğunlaşır ki, sözlərin rus dilinin normalarına adaptasiyası baş verir. Məsələn üçün aşağıdakı sözləri göstərə bilərik: *фольклор, цемент, алый, башня, регион, жилет, костюм, люстра, мебель, сервис, технология, вирус, донор, кредит, пилот, мода, синоним, карандаш, сундук, базар, деньги, изюм, казна, грамматика, декан, жилет, пальто, абзац, проблема, фантастика, лифт*, və s.

Dissertasiya üzərində iş zamanı a) etimoloji lüğətlərdəki türkiyəmlərin (oriyentalizmlərin); b) Azərbaycanca-rusca, rusca-azərbaycanca lüğətlərdəki rus dilindən Azərbaycan dilinə keçmiş beynəlmiləl sözlərin siyahısı tutulmuşdur. Siyahı daha yüksək tezliyə malik LV-lərin seçilərək didaktik vəsaitlərin hazırlanmasında istifadə etmək məqsədilə tutulmuşdur, oradakı Azərbaycan dilində istifadə olunan alınma oriyentalizmlər və rus dilindən Azərbaycan dilinə keçmiş beynəlmiləl sözlər rus dilini öyrənən türkdilli tələbələrin rusca lüğət ehtiyatını zənginləşdirməsi üçün oxunan mətnlərin və verilən tapşırıqların anlaşılmasına köməklik edəcək.

«RXD öyrənilməsində material kimi istifadə olunan alınma LV-lərin seçilmə prinsipləri və metodları» adlanan üçüncü bölmədə bu tədqiqatın keçirilməsi zamanı istifadə olunmuş müxtəlif linqvometodiki vasitələrdən və pedaqoji üsullardan, türkdilli auditoriyada RXD tədrisi prosesində istifadə olunan leksik bazanın həcmi və konkret məzmunun müəyyən edilməsi üçün Azərbaycan dilinə rus dilindən keçən və rus dili vasitəsilə keçən bir sıra leksik vahidlərin, Azərbaycan dilindən rus dilinə keçən oriyentalizmlərin təhlilinin nəticələrindən bəhs olunur. Tərəfimizdən bir sıra lüğətlərdən siyahı tutulmuşdur, bunun nəticəsində LV siyahısı əldə edilmişdir, onların arasından biz istifadədən çıxmış bir sıra sözləri istisna etdik, yekunda əldə olunan LV siyahısından isə 10-dan yuxarı tezliyə malik sözlər seçildi. Əldə olunan məlumatlar məşğələlərin qurulmasında və oxumaq üçün tədris materiallarının seçimi və metodiki emalında leksik baza rolunu oynayan rus və Azərbaycan dilləri üçün ümumi sözlərin vahid siyahısını tərtib etməyə imkan yaratdı. Əsas mövzuların/situasiyaların siyahısı tərtib edildi (ümumi sayı 12) və rus və Azərbaycan dili üçün ümumi olan bütün alınma sözlər bu mövzular üzrə bölüşdürüldü (LV siyahısı dissertasiyaya əlavə şəkildə verilmişdir). Əldə olunmuş situativ-tematik siyahılar tədris mətnlərinin seçilməsində və yaradılmasında baza kimi qəbul edilə bilər.

Birinci fəsil üzrə nəticələrdə rus dili tərəfindən alınmış türkiyəmlərin və beynəlmiləl LV-lərin didaktik material kimi istifadə olunması vasitəsilə

RXD öyrənən türkdilli tələbələrinin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi imkanı haqqında hipotez və bu istiqamətdə aparılmış iş ümumiləşdirilir.

«Rus dili tərəfindən alınma oriyentalizmlərin və Azərbaycan dilinə keçmiş beynəlmiləl sözlərin türkdilli tələbələrin yaddaşına daxil edilməsi və həkk edilməsi üzrə metodiki tövsiyələr» adlanan ikinci fəsil LV-lərin tələbələrin yaddaşına daxil edilməsinin və həkk edilməsinin elmi-metodiki əsaslarına həsr olunmuşdur. Xarici dil məşğələləri prosesində leksikanın öyrənilməsi – həmin dilin sözləri arasında mövcud olan müxtəlif əlaqələrin – qrammatik, semantik və digər əlaqələrin dərk edilməsi və mənimsənilməsidir.

Biz hesab edirik ki, istənilən tədris mətninin oxunması yeni LV-lərin semantizasiyasına və artıq mənimsənilmiş sözlərin təkrar edilməsinə əsaslanan leksik işlə müşayiət olunmalıdır. Semantizasiya üsulu kommunikasiya məqsədlərlə daxil edilən sözün mənasından asılı olaraq seçilməlidir.

İkinci fəslin **«Türkdilli tələbələrin rus leksikasını öyrənməsinə qoyulan proqram tələbləri»** adlanan birinci bölməsində BSU-nun bütün RXD tədris olunan kafedralarında rus dilinin praktiki kursunu aparan müəllimlərinin işlədiyi bütün proqramlar təhlil edilmişdir. BSU tələbələrinə rus dili dərslərində təklif olunan mətnlərdə alınma leksikanın – oriyentalizmlərin və ümumi leksik fonda aid sözlərin mövcudluğunu müəyyən etmək üçün biz həmçinin praktiki rus dili kafedralarının əməkdaşlarının BSU-nun müxtəlif fakültələrinin tələbələri ilə dərslərində istifadə etdikləri vəsaitlərdə də təhlil etdik. BSU tələbələri adətən rus dilinin çox vaxt xarici dil kimi tədris olunmadığı məktəblərin abituriyentləri olduqları üçün, fikrimizcə, onlarla ayrı-ayrı proqramlar üzrə işləmək lazımdır: «A» (adlandıracağımız) proqramı üzrə – məktəb təhsili dövründə rus dili ilə məşğul olan və ya altfakültədə tədris keçən və müvafiq olaraq, rusca LV ehtiyatına malik olan tələbələr; «B» proqramı üzrə – rus dilinin ümumiyyətlə tədris olunmadığı məktəbləri bitirmiş və hazırlıq bölməsində təhsil keçmədən dərhal universitetə qəbul olmuş tələbələr; «C» proqramı üzrə - əcnəbi vətəndaşlarla.

Bu proqramlar rus nitqinə yiyələnmə bacarıqları və qabiliyyəti üçün tələbləri, eləcə də tələbələrin hər semestrda əldə etməli olduğu və şifahi və yazılı nitqdə düzgün və savadlı istifadə etməyi öyrənməli olduğu rus LV-lərin mütləq siyahısını ehtiva etməlidir.

İkinci fəslin **«Türkdilli tələbələrin RXD öyrənməsi zamanı Azərbaycan və rus dilləri üçün ümumi olan LV-lərin yeri və rolu»** adlanan ikinci bölməsində biz dilləri öyrənmənin müxtəlif metodlarını və öyrənilən dilin leksikasının daxil edilməsi və həkk edilməsi üzrə tövsiyələri nəzərdən

keçirdik. Metodiki konsepsiyamızın qurulmasında doğma – türk (Azərbaycan) və öyrənilən (rus) dil sistemlərinin nisbəti əhəmiyyətli rol oynayır. Rus dilini öyrənmə prosesində azərbaycanlı tələbələr doğma dilin təsirini hiss edirlər. İnterferensiya həm qrammatika, həm orfoepiya, həm də leksika səviyyəsində müşahidə olunur – tələbəyə doğma dildən tanış gələn ruslaşdırılmış alınma söz doğma dilin ənənəvi qanunlarına uyğun şəkildə rus dilində tələffüz olunur və uyğunlaşdırılır.

Tələbələrin rusca mətn oxuyarkən rastlaşdığı rus dilinə keçmiş türk LV-lər və rus dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə keçmiş alınma sözlər ya öz əsas məna və formalarında, ya da rus sözdüzəltmə və sözdəyişdirmə qanunlarına məruz qalmış şəkildə bütün oxunan ifadənin mənasını anlamağa kömək edə bilər. Bunu leksik-semantik səviyyədə transpozisiyanın təzahürü kimi qiymətləndirmək olar.

Türkdilli tələbələrin rus leksik ehtiyatlarının alınma sözlərlə - oriyentalizmlərlə və beynəlmiləl sözlərlə zənginləşdirilməsi üzrə tədris işinin praktikasında tələbələrə tanış olan bu və ya digər alınma rus sözü ilə əlaqədar ola biləcək LV-lərin başa düşülməsinə/ qavranılmasına / yadda saxlanılmasına yönəlmiş məşğələlər böyük yer tutmalıdır.

Məsələn:

- Mətnə seçilmiş sözlərin mənasını izah etmək;
- Bu sözlərə (isimlərə) tərif vermək.
- Aşağıda verilmiş alınma sözlərlə söz birləşmələri/cümlələr tərtib etmək.
- Mətnə alınma LV-ləri köçürmək və onların doğma və rus dillərində yazılışını (həm də mənasını) qarşılaşdırmaq.
- Aşağıda verilmiş doğma dildən tanış olan sözlərdən istifadə edərək mətn tərtib etmək.

İşlənib hazırlanan sistemin məşğələləri arasında biz aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edirik:

- təklif olunan mətnin leksikasının analizi;
- mətnin strukturunun analizi;
- oxumaq üçün təklif olunan mətnin məzmununun analizi;
- planın tərtib olunması (bu və ya digər şəkildə);
- təklif olunan leksikadan istifadə edərək mətnin (dialogun/monoloqun) yaradılması;
- oxunmuş/eşidilmiş mətnin danışılması;
- «gördüyünün təsviri» tipli mətnin yaradılması/yazılması;
- «verilmiş mövzu üzrə esse» üslublu mətnin yaradılması/yazılması.

Verbal yaddaşın inkişafı üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə oluna bilər:

- bu cümlələri dinləyin və təkrar edin (onların həcmi tədricən artır);
- bu cümlələri dinləyin və onların hər birini tələffüz edərkən onlara mövzuya uyğun sözlər əlavə edin;
- sözlər sırasını oxuyun/yazın və onlardan hansının verilən mövzu ilə əlaqədar olmadığını müəyyən edin (nəinki mövzusunə görə, həm də qrammatik formasına və sözdüzəldici modelinə görə «artıq» söz);
- dinlədiyiniz/oxuduğunuz mətni danışın;
- 5-6 beynəlmiləl söz yadınıza salın və həmin sözlərlə söz birləşmələri/cümlələr qurun;

Antisipasiyanın inkişafı üçün tələbələr aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirməlidir:

- bu mətni oxuyun (vaxt çərçivəsində);
- bu mətnin mövzusunə müəyyən edin;
- verilən mövzuya aid olan sözləri mətndən seçin və yazın;
- mətndə buraxılmış sözləri bərpa edin;
- mətnə başlıq verin;
- bu mikromətni/cümləni tamamlayın;
- bu başlıqla adlandırılmış mətndə istifadə oluna biləcək sözləri seçin;
- başlığı oxuyun/yazın və başlığa uyğun mətn tərtib edin;

Məşğələlər sistemi tərəfimizdən elə qurulmuşdur ki, nitq bacarıqları mərhələli şəkildə formalaşsın:

- materialın daxil edilməsi mərhələsi: LV-lərin daxil edilməsi, onların formasının, mənasının, nitqdə istifadə xüsusiyyətlərinin dərk edilməsi;
- materialın ilkin möhkəmləndirilməsi mərhələsi: söz birləşmələrinin, mikromətnlərin və mətnlərin qurulmasında daxil edilən LV-lərin müxtəlif formalarda tətbiqini tələb edən məşğələlər yerinə yetirilir;
- bacarığın avtomatlaşdırılması mərhələsi: öyrənilən leksik materialın nitq fəaliyyəti prosesində çoxsaylı tətbiqi, əvvəlcə ilkin təqdim olunan formada, ardınca müxtəlif variantlarda;
- bacarığın təkmilləşdirilməsi mərhələsi: dialoq və monoloqlarda alınma LV-lərdən istifadəni nəzərdə tutan müxtəlif tapşırıqlar.

Bizim tərəfdən tövsiyə olunan çalışmalar sistemi ümumi sxem şəklində təqdim oluna bilər, bu sistem dilin ayrı-ayrı aspektlərinin öyrənilməsinə yönəlmiş konkret tapşırıqlar mikrosistemindən ibarətdir. Sxem aşağıdakı şəkildə təqdim oluna bilər:

Xarici sözlərin nitqə daxil edilməsinə yönəlmiş çalışmalar	Xarici sözlərin nitqdə möhkəmlənməsinə yönəlmiş çalışmalar	Mətnin qurulmasında xarici sözlərin istifadəsinə yönəlmiş çalışmalar	Xarici sözlərin işlənmə fəallığını müəyyənləşdirən yoxlama tapşırıqları
<p>1. Alınma leksik vahidlərin oxunması və yazılması.</p> <p>2. Mətnlərdən rus dilinin alınma leksik vahidlərinin seçilib ayrılması.</p> <p>3. Mənbə dildən (türk dili) verilmiş söz birləşmələrinin rus dilinə tərcüməsi (türkdilli tələbələr üçün).</p> <p>4. Rus dili vasitəsi ilə Azərbaycan dilinə keçmiş sözlərdən tanış leksik vahidlərinin sürətlə yazılması.</p> <p>5. Rus dilində şərq mənşəli sözləri olan söz birləşmələri və cümlələrin imlası və sonardan orfoqrafiyanın müstəqil şəkildə yoxlanılması (elektron lövhədən).</p> <p>6. Aşağıdakı növlü tapşırıqlar: a) söz birləşmələrini köçürün, vurğunu qeyd edin (məsələn: пла'чу от радости – плачу' деньги).</p> <p>b) rus dilində mətni oxuyun və</p>	<p>1. Mətnlərin oxunması və mətnlərdən alınma leksikanın seçilib ayrılması.</p> <p>2. Sözlər axını müəyyən tematik qruplara bölmək.</p> <p>3. Alınmış həmin qruplarda onlar üçün ümumi (soy) anlayışını bildirən sözlərin qeyd olunması.</p> <p>4. Sözlərə sinonim və antonimlərin seçilməsi.</p> <p>5. Mətndən metaforaların seçilib ayrılması, onların mənalarının izahı.</p> <p>6. Müxtəlif üslublu mətnlərin təhlili, alınma sözlərin qeyd edilməsi, onların mənbəsinin təyin edilməsi.</p> <p>7. Rus dilində alınma sözləri yadda saxlamaqla yazmaq, onlardan söz birləşmələrini tərtib etmək.</p> <p>8. Aşağıdakı növlü tapşırıqlar: a) təqdim olunmuş sözlərə tərifləri seçib yazın. b) verilmiş xarici sözləri</p>	<p>1. Verilmiş söz birləşmələri və ya sözlərin vasitəsilə cümlələrin qurulması.</p> <p>2. Verilmiş mövzuya dair cümlələrin qurulması.</p> <p>3. Verilmiş söz və söz birləşmələrinin vasitəsilə tapşırılmış mövzuya dair mətnin qurulması.</p> <p>4. Verilmiş xarici sözlərin (anqlisizmlərin, amerikanizmlərin) istifadəsi ilə mətnin qəzet-publisistik üslubunda yazılması.</p> <p>5. Mətnin aşağıdakı formada qurulması: a) türkizmləri istifadə etməklə təsviri mətnin qurulması; b) beynəlmiləl sözləri istifadə etməklə hekayə mətnin qurulması; c) roman-german dillərindən olan alınmaları istifadə etməklə mühakimə mətnin qurulması.</p> <p>6. Aşağıdakı növlü tapşırıqlar: a) təqdim olunmuş xarici sözləri – türkizmlər, beynəlmiləl və digər alınma sözləri istifadə etməklə müəyyən</p>	<p>1. Yoxlama işlərinin yerinə yetirilməsi.</p> <p>2. Testlərin ardıcıl mərhələlərlə aparılması.</p> <p>3. Yaradıcı işlərin yerinə yetirilməsi.</p>

<p>tanış olan alınma leksik vahidləri qeyd edin. v) rus dilindəki mətni oxuyun, alınma və çoxmənalı sözləri qeyd edin.</p> <p>7. Aşağıdakı növlü tapşırıqlar:</p> <p>a) Beynəlmiləl sözlərindən ibarət qəzet məqaləsindən aşağıdakı tipli cümlələri seçib yazın: -Nə nədir. - Nə nədən edilir. -Nə nəyə bənzəyir.</p> <p>b) Plan üzrə oxunmuş mətni danışın. c) verilmiş sözləri istifadə etməklə müəyyən hadisə vəziyyətini yaradın. ç) verilmiş rus frazeologizmlərinin doğma dilinizdən ekvivalentlərini tapın.</p>	<p>(oriyentalizmləri) istifadə etməklə, aşağıdakı quruluşa malik cümlələri tərtib edin:</p> <p>-Nə nəyə bənzəyir. -Nə nədən asılıdır. -Nə nə üçün istifadə olunur.</p> <p>c) mətni məntiqə bitmiş hissələrə bölün. Başlıq qoyun.</p> <p>ç) oxunulan mətnin planını tərtib edin: - sual şəklində. - mürəkkəb formada. d) (türk dilində) verilmiş frazeologizmlərə rus ekvivalentlərini tapın.</p>	<p>hadisə vəziyyətini yaradın;</p> <p>b) oriyentalizmlərdən istifadə etməklə antonimlər cütlüklərini seçin;</p> <p>c) omonimlərin əmələ gəlməsi haqqında danışın, misallar gətirin;</p> <p>ç) verilmiş sözlərə sinonimləri tapın və onların üslubi fərqi izah edin.</p> <p>d) yoldaşınız təklif etdiyi mövzuya dair mühakimə formasında mətn qurun.</p> <p>e) rus qrammatikası üzrə istənilən elmi müddəanı söyləyin və onun doğruluğunu sübut edin.</p> <p>ə) Mətni oxuyun. Qısaca, xülasə şəklində onun məzmunundan bəhs edin. Onun hansı üslubda yazıldığını müəyyən edin.</p>	
--	--	---	--

Tövsiyə etdiyimiz bütün məşğələlərin məqsədi nəinki lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, həm də rusca nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi məqsədi daşıyır.

Məşğələ materialları kimi biz BSU əməkdaşları tərəfindən hazırlanmış vəsaitlərdən və leksikasında oriyentalizmlər və beynəlmiləl sözlər olan bədii ədəbiyyat nümunələrindən götürülən mətnləri tövsiyə edirik.

İkinci fəslin «**Tədqiqat mövzusu üzrə keçirilmiş eksperimentin təsviri**» adlanan üçüncü bölməsində RXD tədrisinin yaxşılaşdırılması üçün təklif etdiyimiz tövsiyələrin aprobeasiyası təsvir olunur. Aprobeasiya üç mərhələ üzrə keçirilmiş pedaqoji eksperiment formasında icra edilmişdir. Birinci mərhələ - birinci kurs tələbələrinin rus dili ilə tanışlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirmə mərhələsi. İkinci – öyrədici mərhələ – təklif olunan metodiki üsulların və işləyib hazırladığımız məşğələlər sisteminin istifadə

mərhələsidir. Üçüncü – yoxlama mərhələsi – təklif etdiyimiz metodiki tövsiyələrin təsirliliyinin yoxlanılması mərhələsidir.

Eksperimentin aşağıdakı metodlarla keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur: 1) müşahidələr metodu; 2) tədris prosesinin gedişatına fəal müdaxilə metodu; 3) biliklərin yoxlanılmasının nəticələrinə statistik nəzarət metodu.

Eksperimentin keçirilmə yeri və iştirakçıları olaraq BSU-nun I və II kurslarının üç türkdilli tələbə qrupu və ATMU-nun I və II kurslarının üç qrupu təyin edilmişdir.

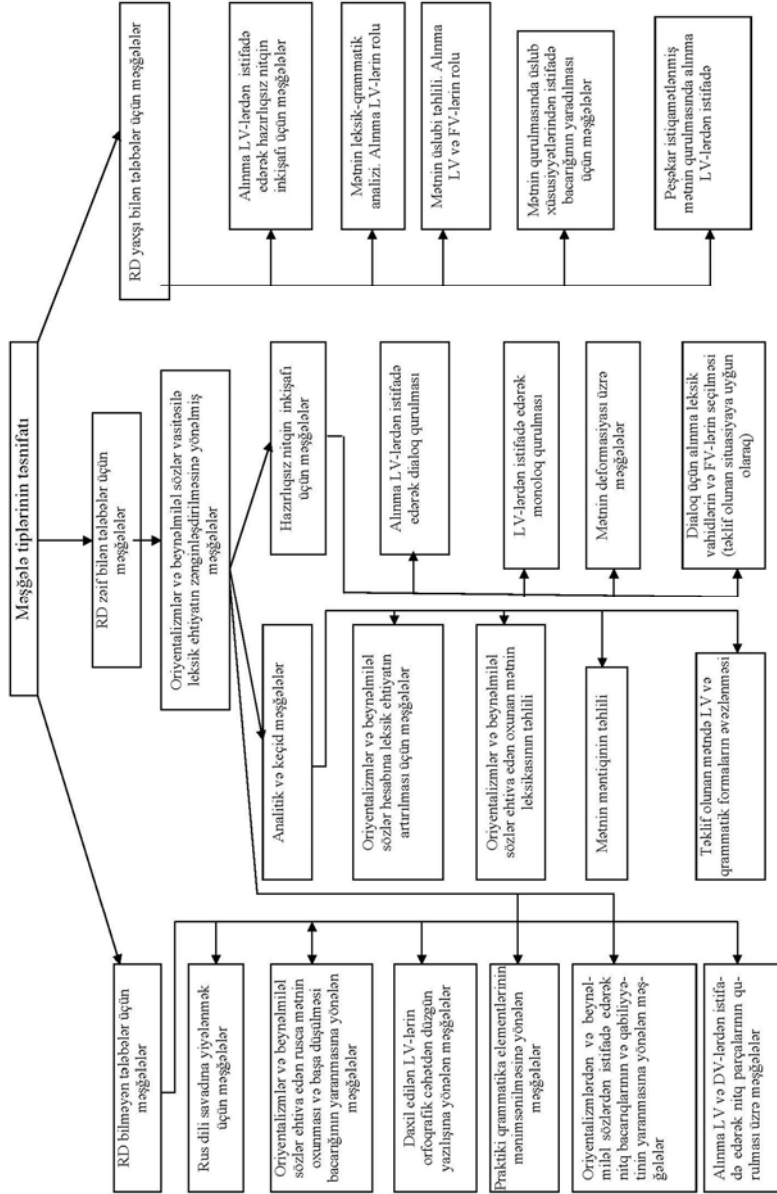
Təklif olunan metodiki tövsiyələrin təsirliliyini yoxlamazdan əvvəl tədris prosesinə fəal müdaxilə edilməsi üçün seçilmiş qruplarda anket sorğusu keçirilmişdir.

Anketləşdirmənin nəticələrinə əsasən, tərəfimizdən ayrı-ayrı tələbələr qrupu üçün konkret tapşırıqlar hazırlanmışdır: 1) Məktəbdə rus dilini öyrənməyən tələbələr üçün; 2) Rus dilini zəif bilən tələbələr üçün; 3) Məktəbi rus dilində bitirən tələbələr üçün.

Yoxlama tapşırıqlarının nəticələrinin təhlili aşağıdakı tövsiyələr üçün əsas verdi: 1) Tələbələrin bir qismi rus dilini əlifbadan öyrənməyə başlamalıdır; 2) Hər məşğələdə orfoepiya və orfoqrafiyaya diqqət yetirilməlidir; 3) Rus dili ehtiyatlarının rus dili tərəfindən alınan LV-lər (oriyentalizmlər və beynəlmiləl sözlər) hesabına zənginləşdirilməsi türkdilli tələbələrin rusca nitq bacarıqlarına yiyələnməsini asanlaşdırır; 4) BSU-ya (rus filologiyası fakültəsinə) qəbul olmazdan əvvəl rus dilini öyrənmiş tələbələr müəyyən qədər rus danışq dilinə yiyələnmişlər və rus dilinin qrammatika və orfoqrafiyası haqqında bəzi biliklərə sahibdirlər. Onların rusca lüğət ehtiyatına yüksək tezliyə malik beynəlmiləl sözlər və oriyentalizmlər, və qrammatik və ədəbiyyatşünaslıq terminləri daxil edilməlidir.

BSU-nun pedaqogika və azərbaycan filologiyası fakültələrinə qəbul olan tələbələr demək olar ki, çox vaxt universitetə qəbul olmazdan əvvəl rus dilini öyrənməmiş olur və buna görə də onlara rusca zəruri və yetərli leksik ehtiyat və rusca nitq bacarıqları verilməlidir.

Biz rus dili ilə müxtəlif səviyyədə «tanış olan» müxtəlif fakültələrin tələbələri üçün fərqli məşğələlər sistemi təqdim etməyi zəruri hesab edirik.

Tərəfimizdən mütləq mənimsənilməli olan LV sırasına daxil edilməli rus leksikası toplandı və eksperimental qruplarda məşğələlər və tapşırıqlar üçün didaktik material seçildi.

Lüğətlər cərgəsindən götürülmüş Azərbaycan və rus dilləri üçün ümumi olan bütün alınma leksikanı (oriyentalizmləri və beynəlmiləl sözləri) situativ-tematik qruplar üzrə böldük. Hər qrupda yüksək istifadə tezliyinə malik LV-lər ayırd edilmiş və işlənib hazırlanan məşğələlər sistemində tapşırıqlar üçün tərəfimizdən didaktik material kimi istifadə olunmuşdur.

Yerinə yetirilmiş tapşırıqların və aparılmış müşahidələrin nəticələri bu fikrimizi təsdiqlədi ki, hətta rus dilinə bu və ya digər dərəcədə yiyələnmiş BSU tələbələrin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi və rusca şifahi və yazılı nitq bacarıqlarının inkişafı üzərində işləmək ehtiyacları var.

II mərhələ öyrədici eksperimentin keçirilməsi, yəni rusca lüğət ehtiyatının rus dili üçün alınma LV-lərlə (oriyentalizmlər və beynəlmiləl sözlərlə) zənginləşdirilməsi üzrə tərəfimizdən işlənib hazırlanmış metodikaya əsasən praktiki rus dili kursu məşğələlərinin keçirilməsi oldu. Eksperimental qrupların tələbələrinə verilən məşğələ və tapşırıqların məqsədi alınma LV-lərin nitqə daxil edilməsi zamanı qrammatik formaların dəyişmə üsullarının mənimsənilməsi (yaddaşa həkk edilməsi) idi. Əldə olunan nəticələrin təhlili mənimsənilməli olan nələrin artıq mənimsənildiyini, nələrin üzərində isə əlavə işlənməli olduğunu müəyyən etməyə imkan yaratdı.

III mərhələ. II semestrin sonunda həm yoxlama, həm də eksperimental altqrupların tələbələrinin I semestrin proqram materialının mənimsənilmələri eyni tapşırıqlar əsasında yoxlanılmışdır.

Hər bir tapşırıq tipi üzrə eksperimentin öyrədici mərhələsinin yekunları təsbit edilmişdir. Eksperimentin təlim mərhələsinin nəticələri hər tapşırığın növü üzrə qeydə alınır və aşağıdakı formalı cədvələ əlavə olunurdu:

Tapşırığı yerinə yetirməyi bacaran tələbələrinin %	Sözlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi (20 söz)		Sözlərin rus dilinə tərcüməsi (20 söz)		Yadda saxlanılan sözlərin yazılması (25 söz)		Söz və söz birləşmələrinin imlası (15 söz)	
	Tamamilə	Qismən	Tamamilə	Qismən	Tamamilə	Qismən	Tamamilə	Qismən
ATMU-nun Nəqliyyat və servis fakültəsi; I kurs; eksperimental qrup	80%	20%	76%	24%	62%	38%	100%	-
ATMU-nun Nəqliyyat və servis fakültəsi; I kurs; eksperimental qrup	60%	40%	52%	48%	34%	66%	54%	46%

Əldə olunan nəticələrin təhlili aşağıdakı rəylərə gəlməyə əsas vermişdir.

1. Eksperimental qruplarda tələbələrin fəal lüğət ehtiyatının həcmi yoxlama qruplarının tələbələrinin fəal lüğət ehtiyatı ilə müqayisədə 1.5-2 dəfə artmışdır.
2. Oxunmuş mətnlər üzrə suallara cavab verərkən eksperimental qrupların tələbələri daha uzun cümlələr qurur və ümumi lüğət fondu siyahısında olan daha çox sözlərdən istifadə edirdilər.
3. Yoxlama qruplarının tələbələri 3-cü tip tapşırıqları yerinə yetirərkən sözlərin qrammatik formalarının yaradılmasında daha çox səhvə yol vermişlər.
4. Eksperimental və yoxlama qruplarının tələbələri ikinci tipə aid tapşırıqları yerinə yetirərkən çoxlu sayda orfoqrafik səhvlərə və uyğunlaşdırma və idarəetmə xətalарına yol vermişlər. Buna görə də biz bu nəticəyə gəldik ki, gələcəkdə üslubca fərqli söz birləşmələrinin, mikro-

mətnlərin və mətnlərin qurulması üzrə müstəqil tapşırıqlara daha çox diqqət ayırmaq lazımdır.

İkinci fəsil üzrə nəticələrdə keçirilmiş eksperimentin yekunları verilir. BSU-nun fakültələrində RXD praktiki kursu üzrə tədris proqramlarının təhlili göstərdi ki, çoxsaylı müsbət keyfiyyətlərlə yanaşı, demək olar ki, bütün proqramlar rusca nitq qabiliyyətinin və bacarıqlarının inkişafına deyil, rus dilinin qrammatikasının öyrənilməsinə istiqamətlənmişdir.

BSU və ATMU-da RXD tədris prosesində istifadə olunan vəsaitlərin leksikasının təhlili göstərdi ki, vəsaitləri tərtib edənlərin vahid, mütləq LV siyahısı yoxdur.

BSU və ATMU tələbələri ilə aparılan söhbətlər, test yoxlaması və onların yoxlama tapşırıqlarını yerinə yetirməsi göstərdi ki, təlim prosesində rus və doğma dil (Azərbaycan dili) üçün ümumi olan LV-lərə istinad rusca yeni leksikanın mənimsənilməsinə və rusca nitq bacarıqlarının inkişafını asanlaşdırmağa bilər.

Eksperiment prosesində tərəfimizdən işlənib hazırlanmış üçmərhələli məşğələlər sistemi istifadə olunmuşdur, o, aşağıdakılara imkan yaradır: a) Tələbələrin lüğətinə yeni sözləri azərbaycandilli tələbələrə tanış olan oriyentalizm və beynəlmiləl sözlərdən ibarət söz birləşmələri ilə daxil etməyə; b) Doğma dildən tanış olan LV-lərə istinad edərək, rus dilində situativ və tematik şərtləndirilmiş cümlələrin və mikromətnlərin qurulması bacarığını yaratmağa; c) Doğma dildən tanış olan LV və söz birləşmələrindən istifadə edərək rusca mətnlərin qurulması bacarığına yiyələnməyə; ç) Doğma dildən tanış olan oriyentalizmlərdən və beynəlmiləl sözlərdən istifadə edərək, rusca, eləcə də peşəkar nitq qabiliyyətinin və bacarıqlarının inkişafı üzərində işləməyə.

BSU və ATMU-nun eksperimental qruplarında təklif olunan məşğələlər sisteminin və həmin qrupların tələbələri arasında yetərli rus leksik ehtiyatı və rusca nitqə yiyələnmənin yoxlanılması üzrə nəticələrinin aprobasiyası onun effektivliyini təsdiq edir.

Nəticədə tədqiqatın yekunları verilir, xüsusilə qeyd olunur ki, türkdilli tələbələr tərəfindən rus dili leksikasının mənimsənilməsində effektivliyin artırılmasına və rus dilində nitq bacarıqlarının inkişafına yönəlmiş iş sistemi hazırlanmış və təcrübədən keçirilmişdir. İstənilən xarici dilə yaxşı yiyələnmə həmin dilin leksikasına yiyələnmədən asılı olduğu üçün, biz azərbaycanlı tələbələrin rusca leksik ehtiyatlarının mənimsənilməsinin, genişləndirilməsinin və zənginləşdirilməsinin metodiki üsullarını müəyyən etməyi zəruri hesab etdik. Ümumi sözlərin – rus dili tərəfindən alınma oriyentalizmlərin, Azərbay-

can dili tərəfindən alınma «slavyanizmlərin» və həm rus, həm də Azərbaycan dilləri tərəfindən alınma olan və türkdilli tələbələrə tanış olan beynəlmiləl sözlərin mövcudluğunu rus dilini öyrənən azərbaycanlı tələbələrin leksik ehtiyatının inkişafı üçün əsas kimi istifadə etdik.

Müvafiq olaraq, biz aşağıdakı prinsipləri nəzərə almaqla, türkdilli tələbələrin rusca leksik ehtiyatlarının genişləndirilməsinə və zənginləşdirilməsinə yönələn məşğələlər sistemi qurduq: a) RXD məşğələlərinin başlanğıcında türkdilli tələbələrin rus dili ilə tanışlıq səviyyəsi; b) Rus dilində nitqin müxtəlif ünsiyyət situasiyalarında istifadəsi üzrə kommunikativ bacarıqların mərhələli formalaşması; c) Müxtəlif tipli cümlələrin sintaktik-morfoloji strukturlarının reseptiv və produktiv tanınması və nitqdə istifadə bacarıqlarının formalaşması.

Kommunikativ bacarıqların yaranmasının təmini üçün zəruri və yetərli LV seçimi zamanı biz tələbələrin yaddaşında həm doğma, həm də öyrənilən dil üçün «ümumi» olan LV-lərin olmasına əsaslandıq, belə ki, onlar daha asan qavranılır və yaddaşda saxlanılır.

Rusca sözlərin zəruri və yetərli miqdarını seçərkən biz aşağıdakılara əsaslandıq: 1) ünsiyyət situasiyalarının seçiminə və 2) alınma LV-lərin bu və ya digər ünsiyyət situasiyalarında istifadə tezliyinə (lüğətlərdə göstərilən tezlik əsasında). Bu siyahını türk və oriyental mənşəli, eləcə də tələbələrə doğma dildən tanış olan LV-ləri ehtiva edən rusca didaktik mətn materialının seçilmində əsas olaraq qəbul etdik.

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən rus dilində müxtəlif ünsiyyət situasiyalarında kommunikativ bilik və bacarıqların inkişafına yönələn üçpilləli leksik-qrammatik məşğələlər sistemi qurulmuşdur. Xüsusi tapşırıqlar vasitəsilə doğma dildən tanış olan rusca alınma leksikadan istifadə bacarıqlarının həmin LV-ləri rus dilində kommunikativ aktlarda istifadə etmə bacarığına yiyələnməyə yönəldilməsinin forma və sistemi müəyyən edilmişdir. Alınma LV-lərdən baza kimi istifadə edərək situativ şərtlənən kommunikativ aktların (mətnlərin) qurulmasına yönəlmiş tapşırıqların seriyası işlənib hazırlanaraq təklif olundu. Bu da nitq bacarıqlarının əmələ gəlməsinə kömək etdi.

İki il yarım ərzində dissertasiyada təklif olunan metodiki tövsiyələrin keçirilən eksperimental yoxlamaları onların effektivliyini təsdiq etdi. Eksperimental qruplardakı tələbələrin rusca nitqi leksik cəhətdən daha zəngin, qrammatik cəhətdən daha düzgün və üslubiyyət baxımından daha uyğun oldu.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı əsərlərində əks olunmuşdur:

1. Использование материалов прессы как дидактического материала // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, BSU, 2011, №3, s.285-288.
2. Тюркизмы в системе заимствований русского языка // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, BSU, 2011, №4 s.298-301.
3. Исторические пути проникновения тюркизмов в английский язык // A.Zamanovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş "Müasir Azərbaycan filologiyası: axtarışlar, problemlər, perspektivlər" Respublika elmi konfransı. Bakı: Elm və təhsil, 2011, s.760-766.
4. Обогащение русского лексического запаса студентов-азербайджанцев на занятиях по русскому языку как иностранному // Ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri. Bakı, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, 2014, s.204-207.
5. Заимствованная лексика как один из источников обогащения русского словарного запаса тюркоговорящих студентов // Ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri. Bakı, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, 2014, s.207-210.
6. Заимствованные ЛЕ как источник обогащения русского словарного запаса тюркоязычных студентов // Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirliyi. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransı. Bakı, 2015, II cild, s.222-225.
7. Влияние тюркских языков на развитие и обогащение словарного фонда русского языка // Xəbərlər. Azərbaycan müəllimlər institutu. Bakı, 2015, №3, s.78-84.
8. Заимствования из славянских языков в составе лексики русского языка // Elmi əsərlər. İctimai-siyasi elmlər seriyası. Bakı, BSU, 2015, №1, s.163-169.
9. Место заимствованной лексики в словарном составе русского языка // Межкультурные Коммуникации. Материалы научной конференции. Сухумский государственный университет, 2016, s. 83-88.
10. Dil İlişkileri ve Alıntı Sözlər Üzerine // Gazi Türkiyat. Türkoloji Araştırmaları Dergisi. Gazi Üniversitesi, Ankara, 2016, s. 205-211.
11. Психолого-дидактические основы обогащения русского словарного запаса тюркоязычных студентов // Молодёжь и наука: слово, текст, личность. Материалы III Международной молодёжной научно-практической конференции. Том 1. Ульяновск, 2016. s. 294-301.

**Methods of enrichment of Russian vocabulary with foreign lexical units of students-philologists of the first-second courses
(on the examples of Turkisms)**

SUMMARY

The thesis for the Candidate's Degree is devoted to the study of methods of enrichment of Russian vocabulary with foreign lexical units of students-philologist. The research work consists of the introduction, two chapters, the summary, the list of literature and the annex.

The relevance of the topic is thoroughly explained, the target, the subject of the research, the provisions put forward in the thesis, the source of the research, the novelties made in the research work, its theoretical and practical importance, the structure and volume of the thesis and the approbation issues are well explained

The first chapter of the thesis consisting of two parts is titled as “Psycho-linguistic bases of teaching vocabulary.”

The author introduces the psychological and didactic basis of enrichment of Russian vocabulary of Turkic-speaking students, deals with correlation between didactics and methodology of teaching, correlation between special methods, mostly psychology of learning foreign languages. In addition, the issues, as the place of borrowed words in Russian vocabulary; development logics of any language related to borrowed words and the adaptation of foreign words in the receiver language and borrowed Turkish-German words were analyzed as well.

The second chapter of the thesis is the “Introduction of borrowed orientalisms received by the Russian language and international words passed on to the Azerbaijani language to the memory of Turkic-speaking students”. In addition, the chapter covers the issues as program requirements on mastering Russian dictionary by Turkish students; the place and role of common vocabulary units for the Azerbaijani and Russian languages in the process of learning of the Russian language as a foreign language; various methods on learning languages and the introduction of the vocabulary of the learned language and recommendations on their memorizing; the description of the experiment held on the research topic.

The conclusion considers the main outputs and generalizations arising from the content of the thesis.

Çapa imzalanıb: 24.01.2018.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru